

Rašytojo išsivadavimas: BILIŪNAS LAIŠKUOSE

Menininkas yra tikrai savo laikų sūnus, bet vargas jam, kada jis yra sykiu ir jų auklėtinis ar net lepūnėlis.

Fr. Schilleris

Schillerio giliai pagalvota. Menininkas yra laiko veidrodis. Jame pasikartoja dalimis tie tūkstančiai ir milijonai, kurių tarpe jisai gyvena. Jų dvasią ir kūną pažįsta. Jų prakaitu pats prakaituoja.

Tačiau menininkas yra aukštesnis vienu atžvilgiu už visus tuos milijonus. Jo pažinimo ir kūrimo galios yra stipresnės. Jis suvokia tiesioginiu intuیتیviu įžvelgimu. Jam dėl to gyvenamosios epochos veidas gali būti aiškesnis nei aniems milijonams.

Taigi menininkas yra visuomenėje ir vis dėlto aukščiau visuomenės. Ir juo aukščiau, juo savarankiškesnė jis yra asmenybė. Didieji menininkai paprastai nesiduoda suliejami griežtai tik su viena epocha, viena tauta, viena grupe. Laiko ir grupės idealuose jie nesutelpa, nors juos ir išreiškia. Tai dėl to, kad jie turi savo individualius palinkimus, kurių tenka klausyti. Individualūs palinkimai kartais esti tokie stiprūs, kad, jų traukiamas, menininkas pasielgs prieš visuomenės,

kurioje jis išaugo, tradicijas ir dvasią. Atsiduria dėl to menininkas dramatinėje situacijoje, kada iš jo laukiama ar reikalaujama tokio žygio, kuris derintųsi su jo visuomenės nusi- teikimais, bet jau nebesiderina su jo paties linkimais.

Nusileisdamas visuomenės norui, jis galėtų kurti taip, kaip ji laukia. Tačiau ta kūryba jau nebe kūryba. Ten nebus nuoširdaus pergyvenimo, tikros ugnies, kuria sužioruotum, meno kūrinium besigėrėdamas. Kūrybos nebus, nes menininkas nebus pats su savim vieningas. O veidmainys neįeis į dangaus karalystę, neįeis jis nei į kūrybos sferas. Kada gerasis Šlavantų tėvelis ragina kun. Vasarį religines giesmes rašyti, mes suprantame Vasarį, kad jis negali rašyti — jis neturi tos dvasios; jame kita dvasia, o veidmainiauti poezijoje negalima. Norėdamas būti nuoširdus ir ištikimas pats sau, menininkas ne kartą gauna pakelti tylą ar triukšmingą konfliktą tarp savo individualumo ir jo artimiausios visuomenės. Čia ir iškyla aikštėn menininko, taip sakant, vadavimasis.

Tiesą sakant, tai ne tik menininko vadavimasis, bet ir apskritai stipresnės asmenybės gauna tai pergyventi. Tik menininke tai lengviau pastebim.

Dažniausiai tokių konfliktų su savo laiko visuomene ir sykiu su pačiu savim pasitaiko pereinamaisiais momentais, dviejų epochų angoje. Menininkas greičiau veržiasi į naują epochą, pralenkdamas visuomenę. Jis pasijunta nuo jos atitrūkęs; pajunta atitrūkstąs pats nuo savęs, susiformavusio ankstesnės epochos atmosferoje.

Lietuvių gyvenime tokia epocha yra atgimstančioji Lietuva, kurioje šviesuomenės ideologija keleriopai griuvo ir iš naujo kūrėsi: tautiniu atžvilgiu vadavosi iš tradicinės lietuvių lenkų unijos į savaimingą, autonomišką, pagaliau nepriklausomą lietuvių; socialiniu atžvilgiu vieni orientavosi į marksistinę luomų kovą, kiti į krikščionišką socialinį solidarumą; religiniu atžvilgiu vieni jautėsi išsivadavę liberalizme, kiti vėl vadavosi iš liberalizmo į aiškią konfesinę religiją.

Šituo laikotarpiu, su 20 amžiaus pirmuoju dešimtmečiu, randam plečiantis jau ir meninę sąmonę. Čia randam dėl to ir naują vadavimosi sritį: vaduojasi menininkas iš visuomenininko. Randam čia užkastą žmoguje rašytojo humanisto talentą, tačiau visuomenės įtakoje jis ima tarnauti epochiniams socialinės kovos reikalams. Tik šioj srity talentas nesi-
duoda nuraminamas, ligi po gilios vidaus kovos iš socialinės kovos visuomenininko išsivaduos rašytojas humanistas.

Tai Jonas Biliūnas, kuriam ir teko stovėti dviejų epochų angoje. Šitą jo dvasios kovą dėl rašytojo išsivadavimo pasek-
sim, remdamiesi jo laiškais Višinskiui, paskui ypačiai Jurgiui Šauliui (Vaižganto muziejus, Tumo nuorašai, F 342).

Biliūnas vienas iš tų, kurie anksti pasidarė skelbėjais ir veikėjais socialinės kovos marksistinės ideologijos šviesoje. Socialinio klausimo kovotoju Biliūnui nesunku buvo tapti. Dar namie išmoko pajusti luominį skirtumą ir stoti skriaudžiamųjų pusėj. Mažumėj girdėjo iš tėvų apie sunkią buvusių baudžiauninkų dalią. Jis čiupinėjo gumbuotą pono lazda, glosčiusią tėvo pečius už dobilų kuokštą; jis įsivaizdavo tuos dobilus, tas išalkusių jaučių akis. Jis girdėjo apie žmogų, kuris ėjo vogti į pono klėtį iš to vieno bado, iš noro apsau-
goti nuo bado vaikus. Socialinės būties vaizduotojui tai buvo intuityvi užuomazga. Tolimesnėje gyvenimo raidoje bereikėjo tuos pradus tiktai paversti sąmoningais nusiteikimais. Dau-
giausia čia padarė mokykla. Jei ji nebūtų buvusi Liepojoj — gal ir kitokiais niuansais būtų ėjusi Biliūno dvasios evoliucija. Liepoja vokiečių kultūros centras. Mokykloj aiškiai buvo remiami vokiečiai, baronukai. Tik kad jų vieny neužteko mokyklai išlaikyti, teko prisiimti ir latvių, ir net lietuvių. Lietuviai atsidurdavę trečioj eilėj, lyg posūniai. Kas gali darytis mokinio širdyje, jautresnėje už suaugusio dvasią, kada jis mato save telaikomą menkesniu žmogum jau vien dėl to, kad jis ne to luomo! Ne be reikalo tėvas pasakojo apie ponų skriaudas... jos ir dabar tebegyvos...

Reikia tik žiežirbos ir krypties pastūmėti tokiems jauno žmogaus nusiteikimams į akciją. Marksistinė literatūra Biliūną įsąmonino, ideologiškai pagrindė protestą ir kovą prieš visų darbo žmonių skriaudėjus. Liepojoj buvo stiprus marksistų sąjūdis. Marksistiškai ten nusiteikė ne vienas lietuvis, kuris labiau gravitavo į Kuršą. Ir Biliūnas tapo aktyviu kovotoju dėl socialinio idealo, suprasto marksistiškai. Jis automatiškai įsijungė į anksčiausiai Lietuvoj susiformavusią socialdemokratų partiją.

Socialdemokratai darbo žmonių gerovės priešais laikė ir religiją bei jos atstovę Bažnyčią. Darbo žmonių priešams socialdemokratų skelbiama kova paliečia ir Bažnyčią bei religiją. Tuo keliu lemta ir Biliūnui eiti. Marksistinė bei pozityvistinė literatūra turėjo niveliuoti Biliūno religines tradicijas, atsivežtas iš tėviškės. Konfliktas su giminėmis dėl kunigystės, nėtikusi kapeliono taktika, plėtojantis intelektualiniam gyvenimui apskritai, neplečiama religinė sąmonė — visa tai padėjo nusmelkti Biliūno asmenyje religiją. Tačiau Biliūnas per daug buvo mažumėj susigyvenęs su tradicijomis, su rartomis, giesmėmis, kryžiais, kad būtų galėjęs su tokiu aktyvumu imtis antireliginės akcijos, kaip ėmėsi socialinės.

Pridėkim dar nuolatinį skurdą, kuris Biliūną lydėjo kaip juodas šešėlis.

Tai vis išorinės sąlygos, kurios lenkė ir brandino Biliūno dvasią. Kas gi tuo metu jo dvasioj darėsi? Ar jis jautės savo viduje patenkintas, kai susirado socialinio veikimo sritį?

Ne. Galbūt neturtas jam nuolat kėlė mintis, kad gyvenimo kovoj jis nepajėgs pakelti konkurencijos. 1901 m. pačioj pradžioj jam vaidenas, kad jau turėsiąs išstoti iš universiteto, eiti į kariuomenę. Iš kariuomenės išėjęs, turėsiąs ieškoti pragyvenimo šaltinių „žemesniose eilėse žmogiško likimo, nes pamačiau, kad neturėdams atsakančių, nei ypatingų, nei materialškų įrankių, negali išnešti konkurencijos“ (1901.I.5). Tą jauną veikėją užgula mizantropija; esą tik veidmainiams

pasiseka pasauly. Kai kažkas sutiko jam paskolinti pinigų, su sarkazmu rašo: o gal ir pats Biliūnas pavirtęs veidmainiu, jeigu ir ima skolinti pinigus.

Iš besibraunančios į sielą melancholijos turi jį gelbėti juo aktyvesnis socialinis veikimas. Biliūnas organizuoja, pats dalyvauja darbininkų demonstracijose. Norš už tai iš instituto buvo išvaryti 92 žmonės, tačiau Biliūnas grožisi, kad demonstracijos pavykusios, buvusios tiesiog artistiškos. Džiaugiasi, kad, nepaisydamas savo melancholijos, suorganizavęs porą kongresų, gana karštų. „Visi pajautė vis gi šiokią tokią atmainą savo somnabuliškam gyvenime“.

Tačiau išorinės sąlygos tokios pat sunkios Biliūno gyvenimui. Net pasunkėjo: pašalino Biliūną iš universiteto. Dabar laiškuose pajaučiam tą socialinio veikimo žmogų visiškai išmuštą iš vagos. Jis paklydęs; jis blaškosi; jis pasijunta dabar toks vienas, vienišas, kažkaip gyvenimo nuskriaustas — ne be reikalo ir motutė jam mažam kalbėjo: ir būsi tu visų skriaudžiamas... Skaudus socialinis klausimas Biliūnui pavirsta dar skaudesniu asmeniniu klausimu: kas toliau daryti? Tas dvasinis chaosas, o sykiu didelis žodžio aštrumas pūstelėja ir laiško temose ir tonuose:

Nepik, kad tau ilgai nenurašiau platesnio laiško, — teisybę pasakius tingėjau. Tavo platusis laiškas man sukėlė dvasią, nes buvau suvisai anglišką spliną gavęs. Dabar, dėkui Dievui, vėl gerai savę jaučiu, žinoma, dvasiškai, nes apie materialią savo padėjimą to drąsiai pasakyti negalima. Supranti, ką tai reiškia? — Reiškia tą, kad piningai baigiasi pas man. ... Čia budamas parašiau apie 80 tūkstančių raidžių, t.y. 1713 eilių, pusė to išsiųsta jau... Rašiau apysakėlę iš inteligentų gyvenimo, su subjektyviška barva... Kas link kritikos Žemaitės paveikslų, bais gerai kad nepaėmė spausdinti, nes nėra žinios, kaip dar su jais išeis. Nesakau, kad aš negalė-

čiau pagal savo spėką įveikti to, ne, jaučiu, kad galiu neblogai parašyti, bet tos sąlygos gyvenimo pasiutusiai varžo žmogų, gal nepriims į universitetą, reikės keliauti į kariuomenę etc. etc. O tokiose sąlygose apie kritiką ir tam panašius dalykus galima ir užmiršti...

Nežinau, kur ir kaip reikės praleisti vasarą. Prašyčiau tavę pasirupinti kur nors dėl manės lekcijų, bet kad tiems velniams bajorams jokių būdu negaliu įtikti, tad ir kalbėti apie tą nėra ko: priseis teip prasivaldyti kaip nors patvoriais, jeigu į kariuomenę nereikės stoti. Dar koks incidentas su manim atsitiko. Pats žinai, koks aš kapitalistas. Ir šit neseniai gaunu nuo brolio laišką: pinigų prašo atsiųsti; nors pats rašo, kad girdėjęs, būk aš esmu labai blogam padėjime; arklį, sako, reikia pirkti, o skatiko nėra iš ko paimti, — ar negali tu, broleli, suteikti? Ir iš kur aš jam paimsiu?! Tik nenunešiau laikrodžio ir kelnų į lombardą parduoti, — noris nors už pinigus meilę nusipirkti. Pernai taip pat buvo tas pats: stipau iš bado, ir atrašo kitas brolis, kad ar negali, broleli, jam dovanų aukso žiedų nupirkti, — matai jis vėdasi, tad kaip gi tokios augštos kuningiškos „pamilijos“ jis eis su pačia prie šliubo su prastais žiedais — reikia gi auksinių! Ir kaipgi myslyji? — nupirkau už paskutinius pinigų, o paskui kad parvažėvau namon ant Kaledų išlojojo bedieviu, žuliku ir iš namų mažne išvyjo — šit ir dėkingumas — brolio meilė... Ir nėra artimo žmogaus, kuriam tu savo dūšią atidarytum, kurs tave suprastų ir paguodotų. Velniai žin, gimiau kokiu tai monstrum, kad nekaip negaliu prisitaikinti prie gyvenimo sąlygų, — kaip iš kitos „planidos“ esmu iškritęs. Jug gyvena — gi kiti, velniai juos imtų! Iš tiesų, kad jus pripirštumet man nebjauną merginą (nes jaunos visos kvailės), — būtinai apsivesčiau, nors draugę artimą turėčiau. O teip galima bepročiu palikti. Kad einu Ein-

bachu per tiltą, tad teip ir traukia į vandenį, — pasiutę nervai!

„Ech, razboltalsia durak!“

Tavo poetiški laiškai man daug ramumo atneša, — rašyk tankiaus, kas pas jus girdis... Apie kokią Mortele rašiai, kuri norėjo su manim susipažinti? Aš jokios nežinau ir negirdėjau. Jeigu ir ji tokia kvaili, kaip kitos mūsų merginos su tautiškais kostiumais, tad geriau išliuosuok mane nuo tos pažinties, — nusibodo jau...

Linkiu praleisti tau ir kitiems linksmai šventes. Sveikinu visus, teipgi ir merginas, kurioms nesakyk, kad aš apie jas teip atsišaukiu, nes ne visos jog yra tokios, yra ir princessos.

... Lauksiu laiško, rašykit, pasiutėliai, tankiaus ir daugiau, nes teip čia nuobodu, — pasikarti galima. Bepiga tam Stanislavos sužiedotiniui, kiekvieną dieną po du laišku gana nuo savo mylimosios! be juoko! (1902.III.25).

O toliau dar blogiau:

... Jau maž ne sanvaitė, kaip esmu biauriausioj melancholijoj, nuo kurios niekaip negaliu išsiluosuoti: nebgaliu nė darbuotis, — tiktai tiek, kad skaitau... Bene esmu kandidatu į „geltonus“ namus. Duok, Dieve, jug mažas skyrius!... Rašykit tankiai, nes pasiutusiai ilgu, nė vieno artimo žmogaus, ant kurio krutinės galima butu nors biski dvasiškai atsilsėti. Ant galo teip susmulkėjau, kad net pradėjau užvidėti Venclauskui, kurs kas antra diena gauna nuo savo sužadėtinės laiškus ir kaip tyčia man dar giriasi (1902.VIII.10).

Biliūnas kankinasi ne tik dėl to, kad materialios sąlygos kliudo jam eiti pasirinktuoju keliu. Jis kankinasi, ir savęs, savo tikrojo kelio, nesuradęs. Sąmoningai jis to dar nežino.

Bet nujautimas jį neramina pasirinktajame visuomenės veikėjo kelyje.

Tik naujos sąlygos — Vakarų Europa duos gaivesnio oro, nei despotizmo ir nihilizmo pritvinkusi Rusija. Praskaidrės atmosfera, kad Biliūnas pamatytų savo tikrąjį „laimės žiburį“ ir į jį pasuktų. Tai jį išgelbės.

Kai Biliūnas nukeliavo 1903 m. į Vokietiją, ir čia su juo atseka tas pats materialinis skurdas. Kas rytas „pamazgų, kava vadinamų“, pietų — užaina kur stiklą pieno išgerti, „biauriai kvepiančios kilbasos užkąsti“ (1903.X.23). Maitinas nusivežtais lietuviškais sūriais ir sukorėliais. Dar bėdžiau, kad teko dalytis ištekliais su tokiu pat skurdeiva kambario draugu. Apie abiejų dvasinį gyvenimą su humoru Biliūnas atsiliepia:

Baisus originalas, tipiškas žemaitis, — būtinai kada nors įdėsiu ir jį kur nors. Mudu gyvenam labai originališkai, disputuojam, susipykstam — vieni juokai tik iš įvairumo pažiūrų, paradoksų ir projektų. Jis, matai, teip pat svajotojas, bet ant manęs visai nepanašus: graužia sau supuvusių neluptą silkę (nors nusiluptų!) ir svaioja apie tai, kas jam gali pinigų atsiųsti ir kiek, kaip jis paliks garbingu komersantu, suims į savo rankas visą Lietuvos vaisbę ir suteiks per tai duoną lietuviams inteligentams, sulaukys juos nuo ėjimo į Maskoliją... projektai ir už mano geresni. ... nors tiems projektams ne ant aguonos grudo netikiu. Jis už tai mane pesimistu vadina, o pesimizmas, sako, tai nuodai žmogui ir visuomenei. Kaip matai, aš pesimistas, o jis optimistas. Žodžiu sakant, projektuose vienas iš mūsų — garsingas beletristas, o kitas vaisbos Bismarkas. O tuo tarpu beletristas kol kas nieko nerašo, o vaisbos Bismarkas vietoj portfelio turi įsikandęs kasdien neluptą silkę. (Čia turimas galvoje, rodos, D. Šidlauskas).

Skurdas ėda sveikatą, tačiau naujose sąlygose dvasia laisvėja. Tik įvažiuavęs į Vokietiją, Berlyne Biliūnas buvo pasijutęs taip pat bjauriai, kaip ir Rusijos valdomuose kraštuose. Laisvės ir ten nėra. Imperialistinė dvasia labiau vertiama už kultūros, mokslo, meno darbus. „Biauru tas, kad valdovų ir karžygių stovylos priešakyj stovi, ir milžiniškos, o kokio nors mokslinčiaus arba iš tikro doro ir buvusio žmonėms naudingo žmogaus užpakalyj tik tik matyti; tiesiog nusiminimas ir apjuokimas... Berlyne mano dvasią lyg tarytum kas slėgė, o čia Leipcige tarytum ji nori skristi (tik sparnų neturi), — taip laisvai ir lengvai save jaučiasi, nors pilvas gal būt ir nelabai su ana garmonizuoja“ (1903.X.23). Biliūnas žavisi bibliotekomis, muziejais. Nuo komercijos, kurios studijuoti buvo atvažiuavęs, pakrupo į Wundtą, į filosofiją, estetiką, literatūrą. Jų pasaulis daros įdomesnis Biliūnui už visuomeninį darbą. Biliūnas nieško jokių draugysčių, su nieku į pažintis neina. Daugiau mąsto ir svajoja. Ir vis labiau prieš jį ryškėja rašytojo kelias. Jį vis labiau gundo, vilioja. Jo sąmonėj vis ryškiau ir skaidriau beveik su kategorišku imperatyvu braujasi rašytojo pašaukimas. Tačiau ir abejojimai lydi tas Biliūno svajones ir jų realizavimą:

... svajoju ir statau projektus, bet, žinoma, iki išpildymui toli gražu. Ką daryti: esmu tinginys. Bet projektai gražūs, jei tau papasakočiau, gal but net pirštus čiulpytum. Noras teip pat šioks toks yra. Argi neužtenka to vieno tokiems svajotojams, kaip aš?! Daugiau sia atidos atkreipiau ant beletristikos. Ten mėgisiu savo spėkas. Jau šį tą parašiau (psichologiškai piešinėliai). Gustei ir kitiems patiko... Gal but jie šokią tokią vertę ir turi. Aš ypatiškai, kad pabaigiu darbą, visados lieku nelabai juo užganėdintas. Tarp kitako žadu neužilgo pradėti rašyti visai nekaltą poetišką daiktą: tema tokia pat „Destvo į otročestvo“ Tolstojaus (žinoma, su Tols-

toju susilyginti nenoriu), — turinis, abejoju, kad būtų ant jo panašus, — bus grynai lietuviškas. Jaučiu, kad galėčiau atlikti, bet tinginys prakeiktas gadina ūpą.

Svajoja Kražių istoriją subeletristinti. Prašo žmonių psichologijos. Prašo taip pat niekam nesakyti apie naujus Biliūno užsimojimus.

Rašytojo kelias, jau pagavęs Biliūną, vis toliau į save traukia. Net pažintis su draugais ir draugėmis norėtų sumegzti tik tam, kad gautų naujos literatūrinės medžiagos būsimajai kūrybai. Originaliai švysteli jam mintis susirašinėti su panelėmis, kad jų... psichologiją geriau pažintų. Bet toks sumanymas švysteli ir čia pat užgęsta. Tik sąmonėje vis įsitikina, kad tas jo laimės žiburys yra ne socialinis veikimas, bet menas, literatūra.

Tik viena literatūra ir įneša žmogui ramumą į širdį; šiektiek jo skausmų nutildo. Daila visados šlifuoja žmogų, — o taip visai blogai priseitų. Jos dasilytėjus vėl pradedi linksmiau žiūrėti aplinkui, vėl pradedi tikėti, nors kam — nežinai (1903.XII.8).

Laimės žiburys iš tolo surastas. Juo labiau Biliūno asmenyje bręsta rašytojo sąmonė, juo stipriau krinta nuo jo politinio veikimo tinkas. Jis pajaučia, kaip to politinio socialinio veikimo atmosfera yra tokia pilna intrigų, tokia nešvari, kad ji nesiderina su dabar susirasto literatūrinio pasaulio atmosfera. Tačiau nutraukti ryšius su tuo veikimu į kurį savo gražiausias svajones buvo sudėjęs, yra skaudu. Tik šiaudadūšiai gali ramia sąžine užsidėti vienos ideologijos etiketę, o rytoj pakeisti ją nauja. Didžiadvasiui žmogui kiekvienas dvasinis augimas eina su kančiomis. Ir Biliūnas draugui atskatinėja:

... Manę ypatiškai per daug siauru žmogų nelaikyk.
Kad būčiau siauru, nekentėčiau taip daug dvasiškai

dėlei literatiškos ir partijinės etikos (teisybė dar neišdirbtos). Šitie klausimai mane visą pusmetį jau kankina. Kad kiekviena politiška partija, norinti pasisekimo, turi būt siaura, tą maždaug pripažįstu, nes svyruojančios partijos politikoj abejoju, kad būtų turėję kada pasisekimą... Bet ką daryti nepolitikams arba tokiems menkiems politikams kaip aš, kurie... daugiau sia yra žmonėmis jausmo, kuriuos daugiau prie savęs traukia ne politika, bet pv. dailos literatūra arba tam lygūs dalykai, kuriems labiau norėtusi rašinėti ne politiškus ar ekonomiškus straipsnius, bet ką nors mėginti iš dailos literatūros arba jos istorijos etc., kuriems rūpi neteip politika, kaip žmogaus dvasia, jo psichika?

Ką išrinkti? prie ko linkti? Kur nauda didesnė būtų?... Ar gerai ignoruoti savo partijos reikalus ir imties už pašalinio darbo, kurį dargi ne ta partija sunaudos? Tai... mano paties abejojimai, neišrišti klausimai. Jeigu juos išriščiau, pagal to ir elgčiaus. Kol kas aš abejoju, drąsiai ne tik nežengiu, bet ir bijau žengti, nes neužsitikiu sau tvirtai... Štai ir čia būdamas skaitau daug, labai daug, vienok nė vokiečių reichstagas nė s. d. laikraščiai ir žurnalai ir tam lygūs dalykai manęs prie savęs netraukia, kaip noras arčiau susipažinti su dailos literatūra... Ir iš tikra, tiems paskutiniems daiktams daugiau laiko aukoju, negu pirmiesiems. O ar gerai darau — nežinau, kas kartais mane net kankina. O dar čia iš vidaus balsas šnabžda: „padėsi ant tų niekniekių tiek laiko, tokio brangaus laiko, o nieko gero neišeis... be reikalo tik svajoji... bet kasdien vis labiau pradedu abejoti, ar galiu būti geru tai partijai (s. d.) kareiviui, kadangi nejaučiu taip didelei „drąsos“ ir neapikantos prie savo priešų (1904.I.6).

Ir jau tiesiog savaitėmis plyšta Biliūnas nuo politinio partinio veikimo. Jis gerbia socialdemokratų ideologiją, tebe-

laiko ją tarp esančių partijų viena iš geriausių; gerbia apskritai politiką, bet jis pats tolsta nuo politikos. Pageidauja, kad *Varpas* būtų atpalaiduotas nuo politikos, tada jis galėtų su savo beletristika ar kritika dalyvauti; svajoja, kad politika būtų palikta tik vienam *Ūkininke*. Po trijų mėnesių nuo ano laiško pastebi: „Dabar aš nors ir ‚partijos‘ žmogus, bet nuo jos dulkių esmu visai laisvas“ (1904.III.11).

Biliūnas susidaro naują idealą — „nė vieno nevaržyti partiviškais apinasriais ir virvėmis, lai kiekvienas dirba, darbuojasi pagal savo patraukimo, dovanos ir dvasios“ (1904.V.27).

Nors iš kai kurių susilaukęs išdaviko vardo, Biliūnas nebegali pasukti atgal nuo susirastojo laimės žiburio. Tačiau, kad sutvirtėtų naujuose pasiryžimuose, kad gautų impulso aktyviai su jais reikštis, jais gyventi, reikia bent gyvenimo dekoracijos pakeisti. Ir Biliūnas pats jautės pasiilgęs Šveicarijos — „pamatyti jos kalnus, orą, upelius, lomas“ (1904.I.6).

1904 m. antroj pusėj Biliūnas jau Šveicarijoje. Ten ir daugiau lietuvių. Ir čia Biliūnas materialiai skursta. Ciuriche tada buvęs dr. Mikulskis pasakoja radęs sykį Biliūną ant grindų savo kambaryje atsisėdusį, pledu apsisupusį, pasidėjusį popierinį maišelį. Maišelyje apelsinai, o šalia maišelio nuolupų krūvelė. Biliūnas pasiteisinęs: jis mėgstas apelsinus ir negalįs atsispirti tai aistrai; o apelsinai brangūs; tad jis nusipirkęs iš karto kelis kilogramus, kad taip atsivalgytų, jog paskui iš tolo jų nebenorėtų... Ir tai džiovininko sąlygos.

Nors kūnas silpo, bet dvasia stiprėjo ir rimo. Stiprėjo jausmai visus suprasti, užjausti, mylėti. Stiprėjo vienumoj. Mažieji jaučiasi galingesni minioj; didieji galingesni, kai vieni, kai smulkmenos horizontų netemdo.

Jeigu pirma mėgau būti vienas, tai dabar da labiau: triukšmo ne tik nemėgstu, bet bijau, kaip velnias

kryžiaus. Pradedu labiau žmonių bijoti dėl to, kad jie savo akiniais užsimovę greitai mėgsta kitus nedorėliais etc. pavadinti...

... Apart savo literatūros nieko daugiau nenoriu žinoti, nors ir visi politikai išgama pavadintų už tai. Nuo politikos jau nebe vakar atsisakiau; kad pirma nors kiek, tai dabar nė kiek ji manęs prie savęs netraukia... Jeigu pirma buvau individualistu, tai dabar palikau juo iki pat smegenų (1904.XII.10).

Galutinai apsisprendęs; asmenybėje nėra to dvilypumo, blaškymosi, kuris ardo pačią kūrybą. Dabar Biliūnas vėl vientisas, nors jo sveikata vis silpnesnė. Belieka dabar kūrybos darbais realizuotis. Ir eina vaizdai vienas po kito. Tokie žmoniški, tokie gaudūs; jaudiną savo paprastumu ir sykiu dvasios gilumu bei taurumu. Tie mažieji pasakojimai — „Vagis“, „Brisiaus galas“, „Lazda“, „Žvaigždė“, „Ubagas“, pagaliau ir „Liūdna pasaka“ — vis tai gražios nuolaužos Biliūno dvasios, šitos naujosios, didžiai humaniškos, kenčiančios, užjaučiančios, suprantančios ir su gyvenimo būtinumu tauriai susitaikančios.

Tačiau šitai dvasiai kūnas nebepajėgė tarnauti. Nei Kačerginė, nei Zakopanė jėgų ir sveikatos nebesugrąžino. Kai pinigų nėra, ir sanatorijos maža ką gali pagelbėti. Biliūnas jau dažnai susidurdavo su mintimi, kad pasveikti neteks. „Nors gydytojai mėgsta žodžiais guosti, bet jų akys nemeľuoja“. Staigi Višinskio mirtis (irgi džiova!) buvo aliarmuojantis skambutis ir Biliūnui:

Matydamas, kad aš galiu netikėtai greitai atsidurti pas Abraomą, mečiau gulėti ir ėmiaus plunksnos: baisu tai ne, bet negražu ir gėda anksti mirti, nieko nepadarius. Bet ką tu silpnas žmogus padarysi? Su likimu savo sunku kovoti (IV.27).

Dirba smarkiai, kad užsidirbtų pragyvenimui ir gydui. Sunkenybė kitiems Biliūnas nenorėjo būti. Daug mėgdamas skaityti, net knygas tik tas užsisako, už kurias galės užsimokėti. Nesutinka, kad kiti už jį mokėtų. Su žmonėmis ryšių dabar maža bebuvo. Už tat Biliūnas fiziškai ir psichiškai buvo atsigavęs, kada atvyko jo geriausias draugas žmona Julija, kuriai paskyrė ir savo gulbės giesmę *Liūdną pasaką*.

Su gyvaisiais žmonėmis šiuo laikotarpiu Biliūnas maža bedraugaudamas, susiartina su mirusiais. Šv. Pranciškus Asyžietis ir kiti šventieji daros jo mėgstamoji literatūra. Evangelijas, apologetikos veikalų jis prašo atsiųsti. Kaip literatūra ir kova dėl gyvenimo buvo jam nublukdžius religinį mažumės gyvenimą, taip literatūra ir skausmo kelias jį vėl sugrąžino, kaip pasakoja J. Biliūnienės laiškas:

Ilgas gulėjimas lovoj atmainė jo dvasišką gyvenimą. Į galą savo gyvenimo pradėjo visai tikėti. Mirti nesibijojo, bet gyventi neišpasakytai troško. Tikėjime matė daug poezijos; džiaugėsi labai atgavęs tikėjimą. Nekartą kalbėdavo: „Gerai, kad aš nieko savo gyvenime neatkalbinėjau nuo tikėjimo; tikėjimas žmogaus nekvailina...“ Rengėsi išpažintį atlikti pas vieną asketą kunigą. Evangelija nuolat buvo prie jo lovos, skaitydavo dažnai ir gėrėdavos, kad tiek daug poezijos, doros... Nuo atvažiavimo į Zakopanus, pradėjo mąstyti apie tikėjimą. Juo tolyn, juo labyn brido į tuos jausmus. Sakydavo: „Dieve mano, kad nors ilgiaus pagyventi: bent parašyčiau daugiau... Gyvensiu taip, kaip mano sąžinė sako; o jeigu kas nori, tegul juokias iš manęs“ (1908.III.24).

Šitokis rašytojo kelias esti nevienodai vertinamas. Dažniausiai vertinimas priklauso nuo vertintojo pasaulėžiūros. Krikščioniškos pasaulėžiūros vertintojas žiūrės į Biliūną su simpatija, nes rašytojo pergyvenime matys natūralų žmo-

gaus ieškojimą ligi susirandant pačią tikrąją gyvenimo prasmę. Marksistas ar liberalas pažiūrės į Biliūną su pasigailėjimu ir užuojauta, kad ligos priveiktas rašytojas neištesėjo savo ideologijoje ir jo paskutinę stadiją laikys dvasios nusilpimu.

Tačiau šitokis vertinimas vargiai yra literatūrinis. Norint vertinti literatūriškai, teisingiau būtų klausimą perkėlus į kitą plotmę: ar rašytojo dvasios pasikeitimas paskatino ar užgniaužė jo kuriamąsias galias? ar „išsivadavimas“ rašytojas paliko vertingos literatūrinės kūrybos ar ją visai sužlugdė? Gali gi atsitikti, kad kūrėjas bus kūrybiškai produktyvus, kol jisai jausis šiokiu ar tokiu būdu suvaržytas; kol jo kiekvienas žodis bus karštas, iškentėtas išsiveržimas iš prispaustos dvasios. O išsivadavęs jis gali pasijusti išsekęs šaltinis ir visiems tebus tik būtosios srovės liudininkas. Kas būtų buvę su „išsivadavusiu“ Biliūnu toliau, negalima spėlioti. Bet ką jis davė „išsivadavimas“ — rezultatai akivaizdūs. Geriausi jo vaizdeliai priklauso šiam laikotarpiui. Paskutinėms „išsivadavimo“ dienoms priklauso ir jo kūrybos vainikas „Liūdna pasaka“.

Tenka pripažinti, kad Biliūno talentui bręsti ir pasireikšti pačiais gražiaisiais literatūriniais laimėjimais tas individualybės savarankėjimas atsiliepė teigiamai.